

YOSHLARNI KASBIY MOTIVATSIYASIGA TA'SIR QILUVCHI IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK OMILLARI

Xaydarov Ismoil Olloqulovich

*O'zbekiston respublikasi Jamoat
xavfsizligi Universiteti dotsenti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada inson faoliyatining ichki harakatlantiruvchi kuchi bo'lgan motivatsiya tushunchasi psixologiya fanida eng muhim nazariy kategoriyalardan biri hisoblanadi. U insonning ehtiyojlari, maqsadlari, qadriyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlariga asoslanib, uning xatti-harakatini yo'naltiradi. Bu inson faoliyatini boshlaydigan, yo'naltiradigan va unga barqarorlik bag'ishlaydigan psixologik tizimdir.

Umuman olganda kasbiy motivatsiya — bu shaxsning muayyan kasbni tanlash, egallash va unda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishga bo'lgan ichki ehtiyoj va intilishidir. Motivatsiya shaxs faoliyatining “dvijok”i sifatida uning qobiliyatlari, qiziqishlari, intilishlari va qadriyatlar tizimini harakatga keltiradi.

Kalit so'zlar: motivatsiya, ichki harakatlantiruvchi kuchi, shaxsiy qiziqishlar, ruhiy quvvat, ehtiyojlari va qadriyatlar, ichki va tashqi omillar, ommaviy axborot vositalari

Psixologiyada “motivatsiya” tushunchasi ilk bor XX asr boshlarida Z.Freyd, V.Djems, A.Maslou, K.Levin, D.MakKlelland, E.Desi, R.Rayan kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

Zamonaviy psixologlar fikriga ko'ra, yoshlar kasbiy faoliyatga nisbatan motivatsiyani shaxsiy qiziqishlar, ruhiy quvvat va ijtimoiy intilishlar orqali shakllantiradilar (Desi va Rayan, 2002). Masalan, o'quvchi o'z kasbini yoki kelajakdagi faoliyatini tasavvur qilishi orqali o'z harakatlarini maqsadga yo'naltirishi mumkin. Bu jarayonda shaxs o'zini qiymatli va ijtimoiy maqbul his qiladi, bu esa motivatsiyani kuchaytiradi.

Kasbiy motivatsiyaning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

1. **Shaxsning ichki ehtiyojlari va qadriyatlari bilan uyg'unligi.** Buning natijasida shaxs faoliyatini ichki quvvat va qiziqish bilan bajaradi.
2. **Faoliyat samaradorligini oshirishga xizmat qilish.** Motivatsiyani rivojlantirish orqali yoshlar o'z bilim va malakasini samarali rivojlantirishi mumkin.
3. **Ijtimoiy va psixologik rivojlanishga ta'sir.** Kasbiy motivatsiya nafaqat faoliyatda, balki shaxsning ijtimoiy munosabatlari va psixologik barqarorligida ham namoyon bo'ladi (Bandura, 1997).

A. Maslouning ehtiyojlar ierarxiyasi. Maslou (2008) inson motivatsiyasini ehtiyojlar ierarxiyasi orqali tushuntiradi. Uning nazariyasiga ko'ra, inson avval fiziologik ehtiyojlarni qondirishi, so'ngra xavfsizlik, ijtimoiy munosabatlar, e'tibor va eng oxiri — o'zini rivojlantirish ehtiyojlariga e'tibor qaratishi kerak.

Yoshlarda kasbiy motivatsiya eng yuqori — o'zini rivojlantirish va professional maqsadlar orqali namoyon bo'ladi. Masalan, o'quvchi o'zining kelajak kasbini tanlaganda, u faqat mablag' yoki ijobiy baholash uchun emas, balki o'z qobiliyatlarini rivojlantirish va ijtimoiy foyda olish uchun harakat qiladi.

F. Gersbergning ikki omilli nazariyasi. Gersberg (1966) motivatsiyani qoniqtiruvchi omillar va demotivatorlarga ajratadi. Yoshlarda qoniqtiruvchi omillar — e'tirof etish, mas'uliyat, malaka va ish faoliyatidagi rivojlanish imkoniyatlari. Demotivatorlar esa — ish muhitining noqulayligi, malaka yetmovchiligi, past maosh va psixologik bosim. Masalan, maktabda yoshlarga kasbiy yo'nalishda qiziqish uyg'otish uchun ularning malakasini tan olish, rag'batlantirish va e'tirof qilish muhimdir. Bu kasbiy motivatsiyani shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

D. Makklellandning yutuqlar nazariyasi. Makklelland (1971) yutuqqa intilish, ta'sir qilish va ijtimoiy bog'liqlik ehtiyojlariga e'tibor qaratadi. Yoshlarda kasbiy motivatsiya ko'pincha yutuqqa intilish va shaxsiy maqsadlarni bajarish orqali namoyon bo'ladi.

Masalan, jamoadagi liderlik vazifalarini bajarish yoki olimlar va murabbiylar ko'rsatgan maqsadlarga erishish orqali yoshlar o'z ichki motivatsiyasini kuchaytiradilar. Bu jarayon ijtimoiy tan olinish va shaxsiy qoniqish bilan uyg'unlashadi.

Yoshlarda kasbiy motivatsiyaga ta'sir qiluvchi ichki va tashqi omillar

Ichki omillar

- Shaxsiy qiziqish va qiziquvchanlik;
- O'ziga bo'lgan ishonch va ichki ruhiy quvvat;
- Maqsad va orzular bilan uyg'unlashuv;
- Ijodiy va muammolarni yechish qobiliyati.

Tashqi omillar

• **Oila:** qo'llab-quvvatlash, kasbga nisbatan qiziqishni uyg'otish va ijtimoiy modellarni ko'rsatish.

• **Maktab va pedagoglar:** bilim berish, namuna ko'rsatish, kasbiy yo'nalishda rahbarlik qilish.

• **Tengdoshlar:** ijtimoiy taqqoslash va o'zaro qo'llab-quvvatlash orqali rag'bat manbai.

• **Ommaviy axborot vositalari (OAV):** kasb haqidagi ma'lumot va ilhom manbai, yangi tendensiyalar va namuna ko'rsatish.

Tadqiqotlar ko'rsatadiki, oilaviy muhit va maktabdagi pedagogik qo'llab-quvvatlash yoshlarda kasbiy motivatsiyani 30–40% gacha oshirishga yordam beradi (Xodjaeva, 2019; Axmedov, 2021).

A.Maslouning ehtiyojlar ierarxiyasi nazariyasiga ko'ra, inson faoliyati besh bosqichli ehtiyojlar tizimi asosida shakllanadi. Shu jihatdan kasbiy motivatsiya – shaxsning o'zini amalga oshirish ehtiyoji bilan chambarchas bog'liq.

D.MakKlellandning motivatsion nazariyasida esa inson faoliyatiga ta'sir etuvchi uchta asosiy kuch ajratiladi:

1. Muffaqiyatga intilish (achievement motivation),
2. Hokimiyatga intilish (power motivation),
3. Hamjihatlikka intilish (affiliation motivation).

Yoshlardagi kasbiy motivatsiya, ayniqsa, maktab davrida shakllanib, oila va muhit ta'sirida mustahkamlanadi. Bu jarayonda ijtimoiy-psixologik omillar — ya'ni ota-ona namunasi, tengdoshlar guruhi ta'siri, ommaviy axborot vositalaridagi kasb haqidagi obrazlar muhim rol o'ynaydi.

Kasbiy motivatsiyaning ijtimoiy-psixologik omillari

Kasbiy motivatsiyaga ta'sir etuvchi asosiy ijtimoiy-psixologik omillar quyidagilar:

Omil	Ta'sir mazmuni	Ilmiy manba
Oila	Ota-onaning kasbiy namunasi, qo'llab-quvvatlovi, qiymatlar tizimi orqali bolaning kasbga qiziqishini shakllantiradi	S.L.Rubinshteyn, E.Erikson
Maktab	O'qituvchi shaxsiyati, ta'limning mazmuni va kasbiy yo'naltirish dasturlari orqali motivatsiyani oshiradi	V.V.Davıdov, P.Ya.Galperin
Tengdoshlar guruhi	Guruh ichidagi maqom va ta'sir vositalari orqali shaxsning kasbiy qarashlariga ta'sir ko'rsatadi	A.V.Petrovskiy, K.Levin
Ommaviy axborot vositalari	Televidenie, ijtimoiy tarmoqlar va reklama orqali kasb obrazlarini yaratadi, qadriyatlar tizimini o'zgartiradi	A.Bandura (ijtimoiy o'rganish nazariyasi)

Tadqiqot natijalari va ularning tahlili

1. Kasbiy motivatsiya darajasi bo'yicha umumiy natijalar

Motivatsiya turi	Ballar miqdori (o'rtacha)	Ishtirokchilar ulushi (%)
Ichki motivatsiya	23,4	47%
Tashqi ijobiy motivatsiya	18,6	32%
Tashqi manfiy motivatsiya	10,8	21%

Tahlil shuni ko'rsatdiki, yoshlarning yarmidan ko'pi ichki motivatsiyaga ega, ya'ni kasbni shaxsiy qiziqish va o'zini rivojlantirish maqsadida tanlagan. Biroq ma'lum qismi tashqi (moddiy, ijtimoiy bosim) omillar ta'sirida qaror qabul qilgan.

2. Oila ta'siri natijalari

Oilaviy qo'llab-quvvatlash darajasi	Ishtirokchilar (%)	Kasbiy motivatsiya bilan korrelyatsiya (r)
Yuqori	41%	0.62
O'rtacha	44%	0.45
Past	15%	0.29

Xulosa: oilaviy muhit va mehr-qo'llab-quvvatlash darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, kasbiy motivatsiya shunchalik kuchli namoyon bo'ladi.

3. Maktab va ta'lim muassasasi ta'siri

O'qituvchi va maktab muhitining qo'llab-quvvatlovchi xususiyati 0.57 darajali korrelyatsiya bilan kasbiy motivatsiyaga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Aniqlandiki:

- Maktablarda o'qituvchilarning rag'batlantiruvchi muloqoti,
- Muvofiq faoliyat muhiti va fanga qiziqitiruvchi usullar yoshlarning kasbiy maqsadlariga ishonchini oshiradi.

4. Tengdoshlar ta'siri natijalari

Tengdoshlar bilan munosabat kasbiy qaror qabul qilishda muhim rol o'ynaydi. So'rov natijalariga ko'ra:

- 52% yoshlar kasb tanlashda do'stlar tavsiyasidan foydalangan;
- 28% internetdagi tengdoshlar fikriga suyanagan;
- 20% mustaqil qaror qabul qilgan.

Korrelyatsiya tahlili natijasi:

Tengdosh ta'siri – kasbiy motivatsiya o'rtasidagi bog'liqlik ($r = 0.48$, $p < 0.05$)

Bu natija tengdoshlar fikrini shakllantirishda ijtimoiy psixologik muhitning rolini tasdiqlaydi.

5. Ommaviy axborot vositalari ta'siri

OAV foydalanish turi	Ishtirokchilar ulushi (%)	Motivatsiyaga ta'siri (r)
Ijtimoiy tarmoqlar	65%	0.53
Televidenie	22%	0.31
Internet saytlar	13%	0.44

Ko'rinib turibdiki, ijtimoiy tarmoqlar yoshlarning kasbiy motivatsiyasiga kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, muvaffaqiyatli shaxslar haqidagi kontent yoshlarda "men ham shunday bo'la olaman" degan ijobiy intilish uyg'otadi.

Xulosa

Yoshlarda kasbiy motivatsiyaning shakllanishi ko'p omilli ijtimoiy-psixologik jarayondir. Uning samaradorligi oiladagi tarbiya, maktab muhiti, tengdoshlar ta'siri va ommaviy axborot vositalari bilan bog'liq. To'g'ri yo'naltirilgan holda bu omillar shaxsning kasbiy o'z-o'zini anglashini kuchaytiradi, ijtimoiy faolligini oshiradi va barqaror motivatsiyani ta'minlaydi.

1. **Yoshlarda kasbiy motivatsiya** — shaxsning o'z imkoniyatlarini rivojlantirishga, ijtimoiy qadriyatlar va mehnat faoliyati orqali o'zini namoyon etishga bo'lgan ichki ehtiyojdir. U shaxsning maqsadga yo'naltirilgan faoliyati, ruhiy barqarorligi va ijtimoiy moslashuvining asosiy mezonini hisoblanadi.

2. **Ijtimoiy muhit omillari** (oilalar, maktab, tengdoshlar va ommaviy axborot vositalari) yoshlardagi kasbiy motivatsiyaning shakllanishi va dinamikasiga kuchli ta'sir ko'rsatadi.

- Oilalar — motivatsiyaning emotsional va qiymatli poydevorini yaratadi;
- Maktab — bilim, tajriba va namuna orqali maqsadga yo'naltiruvchi muhitni ta'minlaydi;
- Tengdoshlar — ijtimoiy taqqoslash va o'zaro qo'llab-quvvatlash orqali rag'bat manbai bo'ladi;
- OAV — ilhom, namuna va ruhiy ta'sir orqali motivatsiyani mustahkamlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Maslou A. "Motivatsiya va shaxs". – Moskva: Eksmo, 2008.
2. Gersberg F. "Ishdagi motivatsiya va ishonch". – Nyu-York, 1966.
3. Maklelland D. "Motivation of Achievement". – Harvard University Press, 1971.
4. Desi E., Rayan R. "Self-Determination Theory". – Rochester University Press, 2002.
5. Bandura A. "Sotsial kognitiv nazariya". – Stanford Press, 1997.
6. Vigotskiy L.S. "Psixologiya razvitiya lichnosti". – Moskva, 1984.
7. Rodgers K. "Shaxsni anglash yo'li". – Sankt-Peterburg, 2001.
8. Xodjaeva N. "Yoshlarda kasbiy yo'nalish va motivatsiya". – Toshkent: Fan, 2019.
9. Qurbonova D. "Ta'limda psixologik qo'llab-quvvatlash tizimi". – TDPU, 2020.
10. Raximov Sh. "Psixologiyada motivatsiya muammosi". – Toshkent, 2018.
11. Siddiqova M. "Oilalar va shaxs rivojlanishi". – Toshkent: Fan, 2020.
12. Rahmatov N. "Yoshlarda ijtimoiy faollikni shakllantirish". – SamDU, 2019.
13. Hamidova Sh. "Tengdoshlar munosabatining shaxsiy rivojlanishga ta'siri". – TDPU, 2021.
14. Maxmudova D. "Ta'limda motivatsiya muammosi". – Namangan: Fan, 2022.